

5. Валитова Р.Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р.Р. Валитова // Век толерантности. – 2001. – № 1. – С. 62–68.
6. Герасимов С.А. Педагогические средства воспитания толерантности у детей младшего школьного возраста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С.А. Герасимов. – Архангельск, 2004. – 269 с.
7. Декларация принципов толерантности // Век толерантности. – 2001. – № 1. – С. 62–68.
8. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В.А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46–54.
9. Кукушин В.С. Воспитание толерантности личности в поликультурном социуме : пособие для учителя / В.С. Кукушин. – Ростов н/Д : Гин-Го, 2001. – 404 с.
10. Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М., 2001. – Т. 4.
11. Пагодина А. Толерантность: термин, позиция, смысл, программа / А. Пагодина // История “Первое сентября”. – 2002. – № 1. – С. 4–8.
12. Солдатова Г.У. Жить в мире с собой и другими / Г.У. Солдатова, А.А. Шайгерова, О.Д. Шарова. – М. : Генезис, 2000.
13. Сухомлинська О.В. Етнопедагогіка – засіб полікультурного виховання / О.В. Сухомлинська // Український оглядач. – 1994. – № 8.
14. Тодорцева Ю.В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ю.В. Тодорцева ; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2004.

МАТУЗОВА І.Г.

СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДОНЕЦЬКОМУ РЕГІОНІ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Донецька область – урбанізований, індустріальний та екологічно напружений регіон України з найбільшою густотою населення – 191 особа на 1 км². На території, що становить лише 4,4% від площі всієї держави, проживає 4,65 млн осіб (10% від усього населення країни). У басейні середньої течії Сіверського Донця, що здебільшого збігається з територією Донбасу, зосереджено близько 60% потужних промислових підприємств майже всіх галузей виробництва. Більшість з них було збудовано або реконструйовано в середині ХХ ст. (50–60-ті рр.), тому низка підприємств нафтохімічного, коксохімічного, металургійного комплексу Лисичанська, Сєвєродонецька, Рубіжного, Артёмівська, Горлівки, Ясинуватої, Макіївки, Донецька та інших міст регіону досі не оздоблені надійними системами очищення й захисту повітря та води від промислових викидів [4, с. 53]. Цих фактів цілком достатньо, щоб зрозуміти, що стан природного середовища в Донецькому регіоні і в цілому в Україні серйозно порушений, а природні об’єкти виснажені або розруйновані.

Екологічна криза доквілля, пов'язана зі станом “здоров'я” природи Донбасу, не тільки тягне за собою цілу низку екологічних проблем, а й викриває проблеми морально-етичного характеру, а саме такі, як формування та розвиток екологічної вихованості підростаючого покоління, підвищення рівня екологічної культури населення Донбасу в умовах екологічно напруженої ситуації. Результати анкетних опитувань свідчать, що в основному населення Донецької області розуміє, що біологічна рівновага в системі “людина – природа” в Донецькому регіоні порушена, причому більшість опитаних вважає, що критичний екологічний стан у цьому регіоні є результатом безграмотності спеціалістів і бездуховності самого населення. Тому постає питання: чому ж при такій освіченості жителів Донбасу екологічна напруженість регіону не зменшується, а екологічний стан доквілля залишається небезпечним?

Результати аналізу цієї проблеми показали, що більшість населення Донбасу співчуває природному середовищу тільки теоретично, воно байдуже до природоохоронних дій. Ця неусвідомленість загрози екологічних проблем виникла внаслідок низького рівня екологічної освіти та існуючого розриву між знаннями, емоціями, спонуканнями до практичних дій. У випускників шкіл, вищих навчальних закладів, як і в усього населення взагалі, переважає споживний підхід до природи, низький рівень сприйняття екологічних проблем як особисто значущих, не розвинута потреба практичної участі в реальній роботі з вивчення та покращення стану навколишнього середовища. Критичний екологічний стан, що склався в Донецькому регіоні і в Україні в цілому, є результатом екологічної безграмотності спеціалістів та екологічного безкультур'я широких верств населення, тому пріоритетне місце серед чинників з вирішення екологічних проблем надається екологічному вихованню та екологічній освіті молоді.

У спектрі достатньо великої кількості досліджень проблем формування екологічного світогляду молоді, зокрема учнів старшій школи, особливе місце посідають результати наукового пошуку Л. Ващенко, Л. Величко, В. Єрмолаєвої, С. Лебідь, Р. Науменко, С. Совгіри та інших. Цими науковцями розроблено зміст, закономірності, форми й методи екологічної освіти та виховання дітей, визначено критерії й показники оцінювання його результатів.

Теоретико-методичні основи формування професійних якостей екологічно вихованої особистості дослідили науковці А. Вербицький, І. Костицька, А. Степанюк, Л. Шаповал, С. Шмалей, Н. Ясинська. Вони показали, що, незважаючи на наявність позитивного досвіду формування відповідального ставлення особистості до природи, залишаються невирішеними проблеми процесу формування екологічної вихованості фахівців різних профілів спеціалізації.

Науковці Г. Білецька, С. Гончаренко, А. Захлебний, І. Зверев, О. Лабенко, О. Марченко, І. Суравегіна вивчали питання інтеграції екологічних

знань у різних дисциплінах та вплив екологічного імперативу на навчально-виховний процес.

У цілому фахівці вважають, що вирішення питань здобуття базової екологічної освіти й формування основних принципів екологічної культури повинна взяти на себе загальноосвітня школа, яка має багато потенційних можливостей для поглиблення рівня екологічної вихованості молоді. Зокрема, засобами саме профільного навчання можна забезпечити усвідомлення старшокласниками основ раціонального природокористування та природоохорони й сформуванню в старшокласників особистісну екологічну позицію та вміння її відстоювати. За таких умов першочерговим постає питання екологізації профільних курсів загальноосвітніх шкіл та створення відповідних умов для формування й розвитку екологічної вихованості старшокласників.

Мета статті – розкрити стан екологічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Донецького регіону; з'ясувати особливості профільного навчання старшокласників.

На якому ж рівні здійснюється екологічна освіта і екологічне виховання у Донбасі?

Спочатку ми детально проаналізували зміст загальноосвітніх програм природничого циклу для 10–11-х класів з метою виявлення умов для формування й розвитку в учнів старшої школи власної екологічної вихованості [3].

У ході дослідження нами встановлено, що програми загальноосвітніх курсів хімії, біології, фізики, географії мають значні потенційні можливості для забезпечення умов формування в старшокласників мотивів підвищення власної екологічної вихованості, але існує цілий ряд проблем організаційно-методичного характеру для реалізації цих можливостей.

Так, у змісті програм з фізики і хімії (10–11-ті кл.) заплановано висвітлення проблем прикладної екології в аспекті хімічного та фізичного забруднення довкілля. Програма курсу хімії (10–11-ті кл.) визначає такі глобальні екологічні проблеми: нестачу сировини та перевитрачання природних багатств, нераціональне використання енергетичних ресурсів, забруднення навколишнього середовища техногенними викидами, радіаційне забруднення середовища, поширення захворювань людей у зв'язку із цим тощо. Згідно з вимогами програми, учні повинні засвоїти закономірності перетворення речовин у біосферних кругообігах і проблеми, пов'язані з порушенням ланок біологічного кругообігу через створення людиною нових, невідомих природі синтетичних речовин.

На уроках фізики старшокласники знайомляться з основними видами сучасної енергетики, проблемами й перспективами її розвитку, у тому числі альтернативними, нетрадиційними технологіями видобутку нових видів енергії.

Курс географії (10–11-ті кл.) звертає увагу учнів на проблеми ресурсокористування та природоохорони в Україні, виснаженості надр і ґрунтів,

зупиняється на прикладах нераціонального використання природних багатств, перенапруженості промислових регіонів України, визначає пряму залежність стану економіки країни від можливостей та екологічної напруженості природних і техногенних екосистем.

Усі систематичні біологічні курси загальноосвітніх шкіл, на яких вивчаються основи класичних і сучасних наук про життя, теж містять вагомий екологічний компонент. Вважається, що курс біології для старшокласників загальноосвітньої школи є провідним для реалізації умов формування екологічних мотивів: він відзначається насиченістю змісту науковими знаннями про живі системи різних рівнів (популяцій, біоценозів, біогеоценозів, біосфери), ознайомлює учнів не тільки з будовою живих організмів, а й допомагає встановленню причинно-наслідкових зв'язків між організмами як структурними одиницями біоценозів, сприйняттю біосфери як цілісної екосистеми, закріпленню та поширенню змісту основних екологічних понять, таких як: “екологічне середовище”, “екологічні чинники”, “антропогенний вплив”, “раціональне природокористування”.

Але поряд з позитивними прикладами можливостей екологізації програм загальноосвітніх дисциплін природничо-гуманітарного циклу ми виявили цілий ряд проблем організаційно-методичного характеру: нестачу робочого часу, досвіду та спеціальної підготовки вчителів, відсутність необхідної методичної літератури, технічних засобів для проведення досліджень і практичних робіт. Усе це негативно позначилося на якості засвоєння та систематизації знань учнями, створенні сприятливих умов для формування й розвитку екологічної вихованості учнів старших класів. Опитування учителів показали, що їм бракує часу для освоєння основних базових тем предмета (68% від опитаних), а питання природозбереження більшість з них (76%) вважає другорядними порівняно з основним матеріалом, тому їх, у кращому разі, задають на самостійне вивчення.

Детальний аналіз навчальних програм з різних дисциплін показав, що їх зміст передбачає лише часткове оволодіння учнями знаннями, які безпосередньо стосуються проблем охорони природи. За нашим концептуальним баченням, їх необхідно розширити й надати їм відповідного спрямування, пов'язати з практичними питаннями охорони природи.

Ми звернулися до змісту Концепції профільного навчання в старшій школі, яка об'єктивно вимагає від української школи створення умов для орієнтації учнів на подальший вибір професії, розширення життєвої компетенції, формування нових мотивів навчання, самоорганізації та самореалізації особистості. Гнучка система профільного навчання, що закладена в концепції, включає такі типи навчальних предметів: базові загальноосвітні, профільні курси та курси за вибором.

Профільні загальноосвітні предмети – це цикл предметів, які реалізують цілі, завдання й зміст кожного конкретного профілю. Профільні предмети вивчаються поглиблено. Поглиблене вивчення саме циклу предметів запобігає вузькій спеціалізації, яка здебільшого не відповідає реаль-

ним потребам старшокласників. Профільні предмети забезпечують також прикладну спрямованість навчання – застосування знань і методів пізнання в різних сферах діяльності, у тому числі професійній, яка визначається специфікою профілю навчання [1, с. 74].

Курси за вибором – це спеціальні навчальні курси, які входять до складу профілю навчання. Основні їх функції: поглиблення та розширення змісту профільних предметів або забезпечення профільної прикладної й початкової професійної спеціалізації [1, с. 75]. Курси за вибором створюються за рахунок варіативного компонента.

Загальноосвітні школи створюють ті чи інші профілі навчання за рахунок комбінацій базових, профільних предметів і курсів за вибором, а концепція передбачає різноманітні форми реалізації профільного навчання, які можуть бути як внутрішньошкільними, так і зовнішніми.

Створення умов для введення профільного навчання в старшій школі було забезпечено комплексом заходів щодо реалізації Програми розвитку освіти в Донецькій області на 2001–2005 рр. та на період до 2011 р. [5, с. 35]. Кількість учнів 10–11-х класів, охоплених профільним навчанням у Донецькій області у 2006/07 н. р., становила 42 130 осіб, або 67,1% від загальної кількості старшокласників (у порівнянні: 2004/05 н. р. – 59,0%; 2005/06 н. р. – 64,7%), у тому числі по містах – 35 800 (78%), у сільській місцевості – 6798 (59,3%). Поглибленим вивченням окремих предметів по області було охоплено 29 025 учнів (12,5%), у тому числі по містах – 27 634 (14,5%), у сільській місцевості – 4700 (6,2%) [5, с. 34].

Згідно з Концепцією, профільне навчання у 10–11(12)-х класах було рекомендовано здійснювати за такими основними напрямками: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний. Їх вибір був зумовлений основними сферами діяльності людини: природа, суспільство, культура, наука та виробництво. За основними напрямками профілізації визначалися різноманітні навчальні профілі з урахуванням освітніх потреб учнів, кадрових, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів школи, соціокультурної й виробничої структури району [1, с. 73].

Найвищий показник вибору учнями профілю навчання на початку 2000-х рр. спостерігався на користь суспільно-гуманітарного профілю, інформатики та обчислювальної техніки, філологічного напрямів. Водночас знизилась кількість навчальних закладів з біохімічним, екологічним, юридичним профілями навчання [2, с. 6], тоді як у Донецькому регіоні спостерігалася стійка тенденція вибору старшокласниками суспільно-гуманітарного профілю (16,2%), природничо-математичного (28,3%) та філологічного (27,5%) [5, с. 35], що, безумовно, відповідало потребам регіону на той час.

За останні роки в області змінилася тенденція вибору напрямів і профілів навчання, що було зумовлено потребами економіки регіону та самовизначенням старшокласників. На сьогодні успішно працюють профі-

льні класи таких напрямів: суспільно-гуманітарного – в 203 школах (16,2%); природничо-математичного – в 479 (38,3%); філологічного – в 344 (27,5%); технологічного – в 184 (14,7%); художньо-естетичного – в 12 (1,0%); спортивного – в 28 (2,2%) [5, с. 35].

У ході дослідження ми визначили, по-перше, що чітке уявлення про роль природоохоронної діяльності у своєму житті має лише незначна кількість старшокласників, а інформацією про вплив тієї чи іншої професії на довкілля не володіє майже ніхто з випускників. Спілкування з батьками та опитування старшокласників показали, що більшість з них не будує далекосяжних професійних планів, після закінченні школи вони не обирають професію, а тільки визначаються з відповідним навчальним закладом за вибраними тестами, місцем знаходження, за компанію з друзями або за порадою батьків. Звичайно, у таких умовах учні найменше замислюються про можливість екологічного спрямування свого професійного майбутнього, тому ми маємо на меті за допомогою засобів профільного навчання викликати інтерес у старшокласників до покращення та стабілізації екологічного стану свого регіону, показати можливості різних видів професійної діяльності в системі природозбереження й тим самим спонукати учнів до набуття практичного досвіду в природоохоронній діяльності.

По-друге, аналіз численних загальноосвітніх та профільних програм для старшокласників показав, що всі вони мають або узагальнювальний характер і викладають основи екологічних знань у різноманітних інтерпретаціях, або спрямовані на одну якусь конкретну діяльність у галузі екології. Крім того, практичні завдання до цих програм не містять емоційно-ціннісної складової, необхідної для особистісного професійного самовизначення, вони лише знайомлять з окремими технологіями у визначеній галузі. Аналіз навчальних програм профільного циклу та базових предметів інваріативної частини шкільного плану показав, що далеко не повною мірою використовуються можливості впровадження екологічних завдань у курсах загальноосвітньої та профільної школи навіть природничо-гуманітарного напрямку.

Таким чином, у ході нашого дослідження ми переконались, що існуюча в загальноосвітніх школах організація процесу навчання відносин з довкіллям не забезпечує повноцінної всебічної інтеграції змісту духовно-матеріальних та екологічних складових ані засобами загальноосвітнього, ані засобами профільного навчання.

Ні Програма “Освіта Донеччини 2007–2011”, ні Концепція профільного навчання не передбачають обов’язкової інтеграції екологічно актуалізованого змісту в усі профільні курси природничого циклу, між тим як екологія – це наука міждисциплінарна та інтегральна. Крім того, мережа профільних класів екологічного напрямку в Донецькому регіоні охоплює сьогодні не більше ніж 1% від кількості класів природничого напрямку. Більш традиційним є епізодичне впровадження базових екологічних понять у зміст загальноосвітніх курсів “Біологія”, “Хімія”, “Географія”,

“Природознавство” або викладання факультативних курсів, присвячених окремим екологічним проблемам.

Висновки. Результати аналізу організації екологічного виховання особистості ще раз довели, що в цій сфері існує багато проблем, які мають системний характер і вимагають від педагогів цілеспрямованої роботи. Для того, щоб організація екологічного виховання та освіти в загальноосвітній школі була ефективною, за нашим баченням, необхідно забезпечити ряд психолого-педагогічних умов:

- залучити до освітнього екологічного поля більшість предметів інваріативної та варіативної складової (предметів природничо-гуманітарного циклу, курсів за вибором, спецкурсів, авторських проектів, позаурочних форм роботи – факультативів, клубів, студій, гуртків тощо);

- впроваджувати в системі профільного навчально-виховного процесу спеціальні курси з екології, що знайомлять старшокласників з основами природоохорони в професійній діяльності;

- застосовувати в процесі викладання профільного курсу з екології принципів системного, синергетичного, ціннісного та особистісно орієнтованого підходів.

Крім того, успішність екологічної освіти в школі можна підвищити, застосовуючи в навчальних профілях принцип регіоналізації освіти (або краєзнавчий принцип) для насичення змісту предметів місцевими матеріалами, які б ознайолювали старшокласників зі справжнім станом природних ресурсів регіону та викликали б певні переживання щодо власної екологічної безпеки.

Також важливо розширювати й поглиблювати роботу всіх видів позаурочної та позашкільної діяльності еколого-ціннісного виховання: пізнавальну, працюову, дослідну, краєзнавчу. Необхідно втілювати в навчальний процес загальноосвітніх закладів різноманітні спецкурси та факультативи еколого-ціннісних аспектів, активізувати участь підлітків у різноманітній природничо-охоронній діяльності, організовувати клуби, гуртки, екологічні табори та застосовувати всі відомі засоби виховання “природою”. Активне залучення старшокласників до позаурочної діяльності в ході експерименту переконало нас, що обов’язковою умовою формування екологічної вихованості й гармонійного розвитку учня в цілому є дієве “занурення” їх у світ природи за допомогою позашкільних еколого-натуралістичних заходів.

Література

1. Бурда М. Нові підходи до організації освіти у старшій школі. Проект концепції профільного навчання у старшій школі / М. Бурда // Директор школи, лицею, гімназії. – 2004. – № 1. – С. 73–75.

2. Завуч. Спецвипуск “Профільне навчання” / [голов. ред. В. Зоц]. – К. : Видавець СПД – ФО Зоц В.М, 2004. – № 16 (202). – 96 с.

3. Навчальні програми для старшої профільної 11-річної школи : навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською

мовою навчання [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. – К. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12>.

4. Охорона довкілля та екологічна безпека : зб. доповідей наук.-практ. конф. – Донецьк, 2001. – Т. 2. – 251 с.

5. Програма “Освіта Донеччини. 2007–2011 роки” / розробники: Управління освіти і науки Донецької облдержадміністрації, Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – Донецьк, 2007.

ПАЛАСЕВИЧ І.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

Інтерпретація проблеми естетичного виховання вимагає врахування зміни підходів до сучасних підлітків. Суттєві резерви для цього є в шкільній практиці, на використанні якої необхідно зосередити увагу не лише науковців, а й учителів, вихователів. У педагогічних колах і надалі тривають розмови про те, що технологічна орієнтація може породити небезпеку духовного вакууму. Стає зрозумілим, що потрібні принципово інші підходи до питань естетичного виховання, чітке дотримання принципів історизму, врахування здобутків і помилок. Проблема естетичного виховання підлітків сьогодні є актуальною у зв'язку з переоцінкою суспільством ціннісних орієнтацій.

Над вивченням проблематики естетичного виховання на особистість підлітка працювали І. Зязюн, О. Демянчук, Є. Квятковський, Г. Шевченко та ін. Детально проблеми змісту, форм, методів естетичного виховання підлітків вивчають сучасні науковці: Н. Ганнусенко, О. Комаровська, Л. Масол, С. Ничкало, О. Оніщенко, В. Рагозіна та ін. У ХХ ст. вчені І. Зязюн, Г. Костюк, О. Киричук, О. Семашко, В. Сухомлинський та інші проаналізували підходи до естетичного виховання молоді на різних вікових рівнях.

Над питаннями категорійного апарату естетичного виховання працюють Л. Гарбузенко, І. Зязюн, А. Комарова, Н. Миропольська, Г. Сагач, А. Щербо та ін. Сучасні науковці (О. Дубасенюк, Н. Зеленкова, І. Зязюн, Л. Кондрашова, Г. Лаврешина, С. Пальчевський, О. Пермяков та ін.) доводять, що естетичне виховання є важливим напрямом освіти. Ці дослідження – концептуальні для педагогічної науки, тому стали підґрунтям сьогоднішніх надбань з естетичного виховання підлітків в умовах національного відродження. Однак потребують детального аналізу основні підходи до естетичного виховання підлітків.

Мета статті – визначити основні підходи до естетичного виховання підлітків у сучасній ЗОШ та їх вплив на формування особистості сучасного підлітка.

Упродовж більше ніж 50 років, незважаючи на певні умови, ідеологію, результати виховного впливу на особистість були позитивними і ста-